

Федик С. Є.

*к. ю. н., доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін;*

Федик Є. І.

*к. ю. н., доцент, Львівський торговельно-економічний університет, завідувач
кафедри цивільного права та процесу*

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ- З'ЯСУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ НОРМ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: *тлумачення-з'ясування, способи тлумачення-з'ясування, філологічне тлумачення, двомовність текстів.*

Key words: *Interpretation-clarification, methods of interpretation-clarification, philological interpretation, bilingual texts.*

Актуальність теми. Тлумачення-з'ясування як перша обов'язкова стадія комплексного процесу тлумачення, що виражає його пізнавальну функцію, являє собою внутрішню інтелектуальну діяльність суб'єкта-інтерпретатора щодо встановлення ним змісту нормативно-правового акта, і ця діяльність не виходить за межі свідомості цього суб'єкта. Ефективність такої творчої інтелектуально-вольової діяльності перебуває у прямій залежності від рівня правової культури, загального інтелектуального розвитку самого інтерпретатора. Це, так би мовити, своєрідне тлумачення змісту норми «для себе». Тлумачення-з'ясування поділяється на види залежно від способів та обсягу.

Сам процес з'ясування здійснюється певними способами та прийомами. Прийом — це окрема розумова дія, елемент способу з'ясування правової норми. Під способом з'ясування розуміють відокремлені сукупності прийомів, які відповідно до особливостей права допомагають розкрити зміст правових приписів з метою їхньої реалізації, а сукупність таких однорідних прийомів утворює відносно самостійний, відособлений «канал» спеціального пізнання правових приписів. Кожен спосіб характеризується певними особливостями, тому пропонується передусім виходити із завдань та об'єкта тлумачення права (як об'єкта спеціального пізнання).

У наукових дослідженнях останніх років звертається увага на невирішеність проблеми визначення прийомів і правил з'ясування норм права та їх подальшого об'єднання у способи тлумачення. Зауважимо, що деякі автори, як видається, взагалі не вбачають різниці між способами та прийомами [8, с. 170]. Це, вочевидь, зумовлено тим, що в науковій літературі недостатньо вивчені та охарактеризовані самі прийоми, їхні назви та відмінності між ними. Водночас вагомим внеском у дослідження питань тлумачення є монографічна праця-узагальнення Ю. Л. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [7].

Більшість науковців загальноновизнаними способами тлумачення вважають: філологічне, еволюційне (функціональне), систематичне, історичне, спеціально-юридичне та телеологічне [2, с. 176; 7, с. 54–97]. Однак, як видається, і сьогодні в теорії права не лише немає єдності поглядів щодо кількості способів тлумачення. У працях окремих українських науковців навіть висловлено заперечення стосовно самостійного існування логічного, мовного та історичного способів, обґрунтовується недоцільність та безпідставність виділення функціонального (еволюційного), спеціально-юридичного, термінологічного, телеологічного та логіко-юридичного способів з'ясування [6, с. 9.]

Підставою (хоча й дискусійною) поділу тлумачення на способи вважається положення про те, що «набір» способів безпосередньо пов'язаний із чотирма формами «життя» (опосередкування та зв'язку) норми права: мова, система права, обставини генезису та обставини функціонування норми [2, с. 176].

В результаті аналізу науково-теоретичних джерел стосовно процесу тлумачення-з'ясування можна стверджувати, що при його здійсненні використовується цілий комплекс способів з'ясування та їхніх структурних компонентів, які у свою чергу потрібно розглядати не відокремлено, а в єдності та взаємозв'язку. Як видається, в ході тлумачення-з'ясування інтерпретатор не замислюється над послідовністю використовуваних ним способів (способу) з'ясування чи їхніми назвами: адже у цьому процесі він реалізує свої потенційні внутрішні інтелектуальні можливості, прагнучи досягти мети — належно з'ясувати суть, зміст, мету, завдання правової норми.

Виклад основного матеріалу. У даному дослідженні способи тлумачення-з'ясування та особливості їх використання стосовно інтерпретації Конвенції розглядаються і характеризуються крізь призму діяльності Євросуду, який здійснює правотлумачення з урахуванням міжнародних стандартів.

Варто відзначити, що Євросуд у своїй діяльності активно використовує традиційні елементи західноєвропейського права, в тому числі й правило прецеденту. Його рішення обґрунтовуються не тільки відповідно до змісту норм, що захищають права і свободи людини, але й принципів справедливості, розумності, природного права, відповідності моральним критеріям суспільної необхідності [10, с. 28]. Як справедливо зауважує К. Андріанов, зміст положень Конвенції надає Євросуду значні можливості для ефективного забезпечення захисту прав людини в процесі розгляду конкретної справи, що дозволяє поєднувати у цій діяльності два несумісні елементи — *міжнародний* та *індивідуальний* [5, с. 46]. І держави-учасниці Ради Європи, зокрема Україна, повинні продемонструвати обов'язковість юрисдикції цього суду на практиці.

Разом з тим, аналіз та узагальнення рішень Євросуду свідчать, що у процесі здійснення ним інтерпретації розглянуті способи тлумачення-з'ясування підпорядковані системі принципів, ці способи застосовуються

саме з урахуванням останніх і безпосередньо спрямовані на забезпечення їх додержання.

Безсумнівним є той факт, що початковим етапом процесу з'ясування є застосування філологічного способу, до якого у процесі правотлумачної діяльності поступово «долучаються» й інші, оскільки, як вважає А. В. Осипов, лише в *сукупності та взаємозв'язку їх використання* стане можливим *повномасштабне і якісне з'ясування суті, змісту, мети та призначення того чи іншого закону, правової норми, що врешті-решт визначає результати тлумачення* [20, с. 445].

Процес тлумачення взагалі та його початкова стадія з'ясування зокрема розпочинаються саме з детального граматико-синтаксичного опрацювання тексту правової норми (аналізу слів, речень, словесних формулювань, зв'язків між ними та ін.), і в своїй основі така діяльність потребує застосування здобутків відповідних наук філологічного циклу [4, с. 170]. Відтак, використовуваний спосіб у наукових джерелах отримав різні назви — філологічний, граматичний, мовний, текстовий, лексичний, словесний. Слушною, хоча і дискусійною, є позиція Ю. Л. Власова, котрий обґрунтовує доцільність зазначені термінологічні назви вважати «мовним способом» [7, с. 65–66]. Залишаючи таку дискусію поза межами даної роботи, все ж будемо оперуватимемо назвою «філологічний».

Змістом цього способу тлумачення виступає сукупність розумових операцій, що дають можливість шляхом граматичного аналізу письмового мовлення законодавця з'ясувати значення окремих слів та тексту в цілому чи усунути можливі суперечності у смислі норми.

Складність застосування філологічного способу полягає у тому, що у правознавстві напрацьована велика кількість спеціальних юридичних термінів, точний зміст яких може зрозуміти лише професійний юрист, оскільки навіть загальноживані терміни в галузі права мають дещо інший, особливий зміст. Це потребує розгляду нормативного акта з позицій буквального і точного змісту юридичної норми. Звідси впливає наступна вимога: у філологічному тлумаченні має значення все: синтаксична та семантична будова речення, морфологічна характеристика, граматичні зв'язки та ін. У процесі філологічного тлумачення водночас досліджуються техніко-юридичні засоби і прийоми вираження волі законодавця у правовій нормі (аналіз змісту спеціальних юридичних та інших термінів, особливих правових конструкцій, структури норми, встановлення виду норми та ін.) [2, с. 177–178; 4, с. 170–171].

Філологічне тлумачення має пряий симбіозний зв'язок з іншими способами тлумачення, що дає змогу відтворити точну та деталізовану «правову» картину юридичної матерії — саме таку, яка є необхідною для юридично правильного застосування правової норми [3, с. 304]. З урахуванням викладеного, науковцями вироблено низку правил філологічного тлумачення, які досить детально висвітлені у науково-теоретичних джерелах і застосовуються у правотлумачній практиці [11, с. 214; 9, с. 375 та ін.].

Суверенізація України, двомовність офіційних документів, постійне розширення міжнародних зв'язків, ратифікація численних міжнародно-правових актів, еволюційні мовні процеси та інші чинники ускладнюють процедуру інтерпретації нормативно-правових актів, зокрема законів. Передовсім сказане стосується тих міжнародно-правових актів, що їх ратифікувала Україна і відповідно до яких твориться її сучасне правове поле, внутрішнє законодавство.

Труднощі стають відчутними вже на стадії перекладу таких актів з мов міжнародного спілкування на українську мову (це, вочевидь, зобов'язує науковців звернути належну увагу на розвиток української юридичної термінології).

Така ж проблема наявна і при тлумаченні Конвенції. На жаль, офіційні англійський та французький тексти останньої у деяких випадках містять окремі розбіжності, не кажучи вже про переклади з цих двох мов на національні мови держав-учасниць Ради Європи, в тому числі й на українську. Завдяки цьому, можливі труднощі в офіційному тлумаченні перекладів Конвенції та, відповідно, помилки у її застосуванні. Адже загальновідомо, що в процесі перекладу текстів так чи інакше (незалежно від кваліфікації перекладача) матимуть місце певні неточності. Зокрема у цьому можна легко переконатися при перекладі тексту Конвенції спочатку з англійської мови на французьку, а потім — із французької мови на англійську. Порівнюючи перекладені тексти, переконуємося, що при зворотному перекладі перший англійський текст не зовсім відповідатиме другому англійському текстові.

Виходом із такої ситуації бачиться максимальне використання (поряд із філологічним) можливостей інших способів тлумачення, проте важливо пам'ятати, що це можливо лише за відсутності неузгодженостей між перекладеними текстами.

Як уже зазначалось, безпосереднім об'єктом інтерпретації правового акта завжди є його текст, що являє собою словесно-письмову форму виразу волі законодавця. У цьому аспекті не є винятком і *Конвенція*. Відповідно до ст. 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, тлумачення будь-якого міжнародного договору здійснюється, окрім іншого, виходячи із звичайного значення термінів, що вживаються у цьому договорі. Оскільки звернення до тексту є первинним за часом здійснення, його результат використується як база модифікацій, що поєднується із застосуванням інших способів тлумачення. Таку позицію цілкомовно поділяє Євросуд, свідченням чого є його практика.

Так, у справі «Джонстон проти Ірландії» (*Johnston v. Ireland*), рішення від 18 грудня 1986 року, предметом розгляду Євросуду стало «право на розлучення». Заявник доводив закріплення такого права у Конвенції, оскільки, на його погляд, «право на одруження» (за змістом самого терміну) передбачає право на розлучення. Однак Євросуд погодився з позицією Європейської комісії з прав людини (надалі — Єврокомісія), яка вказала, що, здійснюючи тлумачення норми Конвенції, слід виходити насамперед із

буквального розуміння термінів, які у ній вживаються. У такому сенсі термін «право на одруження» є однозначним. Він означає можливість осіб вступати у шлюбно-сімейні відносини, проте не передбачає з необхідністю можливості розірвання цих відносин, оскільки це не входить до загальноприйнятого буквального розуміння змісту терміна «право на одруження» [14].

У справі «*Lithgow проти Об'єднаного Королівства*» (*Lithgow v. the United Kingdom*), рішення від 8 липня 1986 року, Євросуд не погодився з широким тлумаченням терміна «загальні принципи міжнародного права», що вживається у ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, з огляду на необхідність інтерпретації терміну у його буквальному значенні, адже нелогічно було б застосовувати загальні принципи міжнародного права до відносин, які знаходяться поза межами сфери звичайного використання таких принципів [16].

З практики Євросуду відомі приклади більш ретельного філологічного аналізу при тлумаченні окремих термінів, особливо у випадках можливості використання двох однаково автентичних текстів Конвенції (англійського та французького). Розглядаючи справу «*Людіке, Белькасем і Кох проти Німеччини*» (*Leudicke, Belkacem and Koh v. Germany*), рішення від 28 листопада 1978 року, яка стосувалася права на безоплатну допомогу перекладача у судовому процесі (це право передбачене пунктом «е» ч. 3 ст. 6 Конвенції), Євросуд, а також і Єврокомісія тлумачили термін «безоплатний», послуговуючись його визначеннями у французьких і англійських тлумачних словниках. У результаті було встановлено, що під терміном «безоплатний» розуміють цілковиту безоплатність такої допомоги у всіх випадках [17].

Хоча філологічне тлумачення є початковим етапом інтерпретації положень Конвенції, воно не є вирішальним і остаточним чинником тлумачення, оскільки Євросуд надає перевагу реальним намірам сторін, що мали місце під час укладання договору. У справі «*Вемхофф проти Німеччини*» (*Wemhoff v. Germany*), рішення від 27 червня 1968 року, щодо права на судовий розгляд справи впродовж розумного строку перебування обвинуваченого під арештом (ч. 3 ст. 5 Конвенції) Євросуд віддав перевагу саме «духу» Конвенції, а не буквальному розумінню її тексту. Аргументуючи свою позицію, Євросуд відзначив: «Оскільки термін «розумний» стосується часу, впродовж якого особа повинна постати перед судом, то застосування тільки філологічного тлумачення мало б наслідком для національної судової влади вибір між двома обов'язками — здійснювати розгляд справи і винести рішення у межах розумного строку чи звільнити обвинуваченого з-під варті, незважаючи на незавершеність судового розгляду. Малоімовірно, що при формулюванні цієї норми саме такими були реальні наміри держав-учасниць, оскільки надання національним судам права слухати справи впродовж часу, що перевищує нормальні межі (і, отже, не є розумним), було б дивним навіть за умови обов'язкового звільнення обвинуваченого з-під варті [13].

Висновки. Вже наголошувалося на тому, що філологічне тлумачення (крім усього іншого) допомагає інтерпретатору зрозуміти норму, автентичний текст якої сформульований двома і більше мовами. Разом з тим,

однакова автентичність текстів обома мовами не дає можливості визначити пріоритет одного з них порівняно з іншим за наявності розбіжностей у формулюванні окремих норм, що, безумовно, призводить до неоднозначного розуміння відповідних приписів. У таких випадках очевидною є абсолютна неспроможність філологічного способу сприяти інтерпретатору у з'ясуванні правильного змісту норми, тому у випадку виникнення подібних колізій особлива увага звертається на результати застосування інших способів тлумачення.

Крім того, у процесі перекладу і подальшого порівняння двох рівно автентичних текстів Конвенції можна помітити у них певні розбіжності. Наприклад, у справі «*Пакеллі проти Німеччини*» (*Pakelli v. Germany*), рішення від 25 квітня 1983 року, Євросуд зазначає, що п. 3(с) ст. 6 Конвенції гарантує обвинуваченій у злочині особі такі права: захищати себе особисто; використовувати допомогу обраного нею адвоката; за певних умов одержати правову допомогу безоплатно [18].

Аналіз текстів Конвенції двома мовами свідчить, що для поєднання цих фраз в англійському тексті використовується розділовий сполучник «or» («чи»)»/«або»), у французькому ж тексті — його еквівалент «ou» використовується лише між фразами, які містять перше і друге право, а далі використовується сполучник «et» (і). Якщо зважати, що об'єкт та мета цього положення мають забезпечити ефективний захист прав (як це було у рішеннях у справах «*Адольф проти Австрії*» (*Adolf v. Austria*), рішення від 26 березня 1982 року, та «*Санді Таймс*» проти Об'єднаного Королівства» (*Sunday Times v. the United Kingdom*), рішення від 26 квітня 1979 року), то французький варіант тексту Конвенції, на думку суддів Євросуду, заслуговує на більшу довіру [12; 19].

Варто зазначити й те, що аналіз правотлумачної діяльності Євросуду у контексті філологічного тлумачення-з'ясування має важливе значення для правотворчої та правозастосувальної діяльності в сучасній Україні.

На жаль, нових, сучасних досліджень філологічного тлумачення-з'ясування не має. Разом з тим, останні 20-25 років в українській лексиці та граматиці відбулося багато змін. Характерним є те, що появилось багато нових термінологічних понять, значна частина яких іншомовна. Можна констатувати і те, що такі запозичення стали «модними», але не завжди доречними та адекватними, оскільки в українській термінології є достатньо власної бази для формування нових понятійних категорій. У контексті сказаного філологічне тлумачення-з'ясування потребує свого удосконалення щодо процесу інтерпретації різногалузевих правових текстів як внутрішньої нормативно-правової бази, так і міжнародних правових актів, які, так чи інакше, мають вихід на права людини.

Список використаних джерел

1. Устав Совета Европы // Действующее международное право: В 3 т. / Сост. Ю. М. Колосов, Э. А. Кривчикова. — М. : Московский независимый институт международного права, 1999. — Т. 1. — С. 707–718.

2. **Алексеев С. С.** Проблемы теории права : Курс лекций: В 2 т. — Свердловск, 1973. — Т. 2. — 400 с.
3. **Алексеев С. С.** Общая теория права: В 2 т. — М. : Юридическая литература, 1982. — Т. 2. — 360 с.
4. **Алексеев С. С.** Государство и право. Начальн. курс. — 3-е изд. — М. : Юридическая литература, 1996. — 192 с.
5. **Андріанов К.** До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини / Андріанов К. // Право України. — 2000. — № 8. — С. 46–51.
6. **Власов Ю. Л.** Проблеми тлумачення норм права / Власов Ю. Л. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 2000. — 17 с.
7. **Власов Ю. Л.** Проблеми тлумачення норм права / Власов Ю. Л. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 180 с.
8. **Коваленко А. И.** Теория государства и права. Вопросы и ответы : Учебное пособие. — М. : Новый юрист, 1997. — 208 с.
9. Общая теория права / Под ред. В. К. Бабаева. — Нижний Новгород, 1993. — 544 с.
10. **Опришко В.** Питання трансформації європейського права в законодавство України / Опришко В. // Право України. — 2001. — № 2. — С. 27–30.
11. **Сурілов О. В.** Теорія держави і права : навч. посіб. / Сурілов О. В. — Одеса : Астропринт, 1998. — 224 с.
12. Рішення у справі «Адольф проти Австрії» (Adolf v. Austria) від 26 березня 1982 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/2.txt>.
13. Рішення у справі «Вемхофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany) від 27 червня 1968 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/180.txt>.
14. Рішення у справі «Джонстон проти Ірландії» (Johnston v. Ireland) від 18 грудня 1986 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/93.txt>.
15. Рішення у справі «Кеніг проти Німеччини» (Konig v. Germany) від 28 червня 1978 року // Європейський суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. / Предс. ред. колл. В.А. Туманов. — М.: НОРМА, 2000. — Т. 1. — С. 149-168.
16. Рішення у справі «Літгоу проти Об'єднаного Королівства» (Lithgow v. the United Kingdom) від 8 липня 1986 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/111.txt>.
17. Рішення у справі «Лудіке, Белькасем і Кох проти Німеччини» (Leudicke Belkasem and Koq v. Germany) від 28 листопада 1978 року // Європейський суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. / Предс. ред. колл. В. А. Туманов. — М. : НОРМА, 2000. — Т. 1. — С. 187–198.
18. Рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany) від 25 квітня 1983 року // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — Київ : Український центр правничих студій. — 1999. — № 3. — С. 113–132.

19. Рішення у справі «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства» (Sunday Times v. the United Kingdom) від 26 квітня 1979 року // Европейський суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. / Предс. ред. колл. В. А. Туманов. — М.: НОРМА, 2000. — Т. 1. — С. 198-231.

20. **Осипов А. В.** Способы толкования / Осипов А. В. // Теория государства и права. — М. : Юрист, 1997.

Анотація

У статті розкривається понятійна характеристика філологічного способу тлумачення-з'ясування та застосування його у нерозривному симбіозному зв'язку з іншими способами. Акцентована увага на проблемі філологічного з'ясування офіційних двомовних текстів міжнародно-правових актів, а також термінів, які підлягають тлумаченню Євросудом та шляхи вирішення колізійних питань у практиці Євросуду.

Annotation

In article describes characteristic of philological interpretation according to another methods of interpretation. Describes on the problems of multi-language translation of international acts, and terms, which must be interpreted by European court on Human Rights.